

Od međunarodnog do globalnog komuniciranja i nazad¹

Aleksandar Vranješ²

Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, Bosna i Hercegovina

doi: 10.5937/comman13-19767

***Sažetak:** Transformacija međunarodnog u globalno komuniciranje je završen proces, čiji efekti su još uvijek predmet interesovanja stručne javnosti. Savremene informaciono-komunikacione tehnologije kao primarni agensi naveden transformacije omogućili su širenje broja subjekata ovog oblika komunikacione prakse. Prvi put u istoriji čovječanstva, građani su postali akteri kako međunarodne tako i globalne komunikacije uz uslov da posjeduju odgovarajući uređaj za pristup Internetu, kompjutersku pismenost, te potrebu i motiv da komuniciraju preko granica nacionalnih država. Samim tim otvorila se rasprava u stručnoj javnosti da li će ova transformacija dovesti do novog globalnog poretka zasnovanog na kosmpolitskim idejama ili pak povećanja hegemonije, izrabljivanja, potčinjavanja iz pravca centra ka periferiji. Otkrića globalnih uzbunjuvača dali su neoborive argumente zagovornicima ovog drugog „pesimističnog“ pogleda na razvoj globalnog komuniciranja otvorivši jedno sasvim drugo pitanje - da li će u budućnosti države težiti da ostvare tzv. sajber ili internet suverenitet. U slučaju da se pozicija država ojača u domenu regulacije digitalnih komunikacija ali i ograničavanja i zaštite vlastitog komunikacionog suvereniteta u onlajn sferi, moguće je da ćemo u bliskoj budućnosti svjedočiti reverzibilnom procesu povratka međunarodnog komuniciranja u kojem će države ponovo imati primarnu ulogu kao subjekti globalne komunikacije, a pozicije građana bi mogle biti ili umanjene, ograničene ili u potpunosti dovedene u pitanje, što je ujedno osnovna tema ovog rada.*

***Ključne riječi:** međunarodno komuniciranje, globalno komuniciranje, transformacija, informaciono-komunikacione tehnologije, Internet, građani*

¹ Rad je proistekao iz autorove doktorske disertacije „Internet i razvoj ili ograničavanje slobode subjekata globalnog komuniciranja“, odbranjena na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

² Kontakt sa autorom: aleksandar.vranjes@fpn.unibl.org.

1. Uvod

Globalno komuniciranje nastalo je kao rezultat procesa konvergencije međunarodnog komuniciranja i modernih informaciono-komunikacionih tehnologija, što je omogućilo „umreženim“ građanima svijeta da postanu njegov novi subjekt i da zauzmu značajno mjesto u tom procesu. Ovde je važno naglasiti da je globalno komuniciranje doživjelo ekspanziju upravo povećanjem dostupnosti i broja korisnika Interneta širom planete, koje je, kako Petrović kaže, nastalo kao proizvod revolucionarnih tehnoloških pronalazaka, hladnoratovske politike, kapitalističke ekonomije, supkulture koja se razvijala kroz otpor takvoj politici i ekonomiji, kao i maštovitosti, kreativnosti i subverzivnosti njegovih ranih korisnika, od programera-početnika, preko studenata pa sve do hakera (Petrović, 2013: 24). Upravo zahvaljujući Internetu i njegovoj globalnoj popularizaciji, mogli smo identifikovati transformaciju, ili bolje rečeno, nadogradnju međunarodnog komuniciranja u globalno komuniciranje. Zadržavši osnovne elemente svog prethodnog oblika, globalno komuniciranje je značajno razvilo nove mogućnosti i proširilo broj aktera, odnosno subjekata.

Na drugom mjestu smo istakli da je nekada glavni pokretač i učesnik međunarodnog komuniciranja bila država kao najvažniji subjekt ovog oblika interakcije, pored transnacionalnih preduzeća, nadnacionalnih novina, radio-televizijskih programa za inostranstvo, itd. (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015). Stepem razvoja tehničko-tehnoloških dostignuća tog doba nije omogućavao da se obični građanin aktivira kao subjekt međunarodne komunikacije. Mogućnost pojedinaca da budu učesnici komunikacije izvan granica nacionalnih država je zavisio od njihove, prije svega, pozicije u službi države ili određenih velikih kompanija koje su poslovale sa međunarodnim partnerima. Upravo je povećanjem dostupnosti savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija širokom broju korisnika, došlo do transformacije međunarodnog u globalno komuniciranje. Logičan rezultat ovog procesa bilo je povećanje broja subjekata ovog oblika komunikacione prakse (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015).

Na osnovu toga danas pod subjektima globalnog komuniciranja, pored svih nabrojanih aktera međunarodnog komuniciranja, podrazumijevamo i: pretraživače Interneta, anonimne grupe hakera i „uzbunjivača“, društvene mreže, međunarodne vladine i nevladine organizacije, različite lokalne i transnacionalne pokrete, ali i svakog građanina koji posjeduje odgovarajući uređaj za pristup

Internetu, kompjutersku pismenost, te potrebu, odnosno motiv da komunicira preko granica nacionalnih država.

2. Transformacija međunarodnog u globalno komuniciranje

Na pitanje gdje se u komunikologiji kao disciplini može pozicionirati globalno komuniciranje, poći ćemo od podjele na njene subdiscipline koju su ponudili Rubin, Rubin, Haridakis i Pajl (Rubin, Rubin, Haridakis & Piele, 2010). Ovi autori komunikologiju dijele na deset glavnih teorijsko-istraživačkih oblasti, koje sadrže brojne podoblasti:

1. Prvu oblast nazivaju „Komuniciranje i tehnologija“ koja obuhvata kompjuterski posredovano komuniciranje, digitalne informacije, Internet i mobilne komunikacije, Internet i upotreba World Wide Web, nove medije;

2. Grupno komuniciranje – donošenje odluka, porodične komunikacije, grupna dinamika, međugeneracijsko komuniciranje, međugrupno komuniciranje itd.;

3. Zdravstveno komuniciranje – komuniciranje sa bolesnim i nepokretnim licima, komuniciranje na nivou ljekar-pacijent; kampanje u domenu zdravstva, itd.;

4. Instrukciono komuniciranje – komunikološka pedagogija, razvojno komuniciranje, efekti medija na djecu, interakcija učitelj-učenik;

5. Interpersonalno komuniciranje je oblast koja sadrži intrapersonalno komuniciranje, probleme sukoba, dijadno komuniciranje, komuniciranje između polova, rodne aspekte, itd.;

6. Jezik i simbolički kodovi podrazumijeva istraživanje diskursa, lingvistike, pragmatike i semiotike, neverbalnog komuniciranja, semantike i sociolingvistike;

7. Interkulturalno i međunarodno komuniciranje podrazumijevaju podoblasti kao što su adaptacija i akulturacija, komparativne medijske sisteme, kroskulturalno komuniciranje pitanja identiteta, individualizma, kolektivizma, nacionalno razvojno komuniciranje;

8. Masovno komuniciranje podrazumijeva izučavanje novinarstva, reklamiranja, emitovanja i telekomunikacija, filma, ekonomija medijske industrije,

medijskih efekata, medijsku etiku, medijske regulative, popularnu kulturu, odnose s javnošću;

9. Organizacijsko komuniciranje je oblast koja uključuje profesionalne podoblasti poput čovjekovih komunikacionih tehnologija, pregovaranje i medijaciju, ponašanje u organizacijama, socijalizaciju i asimilaciju, itd.;

10. Javno komuniciranje podrazumijeva govorništvo, debate, argumentovanje, političko komuniciranje, slobodu govora, persuzivnost i promjene stavova, pravno komuniciranje i sl. (Rubin, Rubin, Haridakis & Piele, 2010: 7–8).

Možemo da primjetimo da ovi autori nisu naveli *explicite* globalno komuniciranje, ali logično ga možemo povezati sa više subdisciplina. Najpribližnije bismo globalno komuniciranje mogli dovesti u relaciju sa interkulturalnim i međunarodnim komuniciranjem, ali i sa komuniciranjem i tehnologijom zato što se uz pomoć Interneta i kompjuterski posredovanog komuniciranja, međunarodno komuniciranje transformisalo u globalno. Takođe, globalno komuniciranje bismo mogli povezati i sa još dvije oblasti – organizacijsko i javno komuniciranje, a sve zajedno nam govori da je u pitanju kompleksan vid komunikacije.

Iz svega navedenog, globalno komuniciranje bismo mogli uslovno prihvatiti kao novu subdisciplinu komunikologije kao izvjesnu dopunu opisanoj kategorizaciji Rubin, Rubin, Haridakis i Pajl. Predmet istraživanja predložene subdiscipline čvrsto je povezan sa komuniciranjem koje se ostvaruje na globalnom i „glokalnom“ planu, koji može da obuhvata različite subjekte, počevši od pojedinaca do transnacionalnih kompanija i država. Zatim globalno komuniciranje je posredovano savremenim informaciono-komunikacionim tehnologijama, ali još uvijek ne možemo odrediti sve vidove. Razlog je što se tehnologije konstantno razvijaju, a samim tim i platforme za interakciju, dok konačne efekte na društvo nismo u stanju sveobuhvatno da ocijenimo.

U Enciklopediji komunikoloških teorija autor odrednice „Teorije o međunarodnom komuniciranju“, Mark Dekosta Alijn međunarodno komuniciranje definiše kao interdisciplinarno polje istraživanja čiji su fokus različiti oblici interakcije na globalnom nivou, uključujući globalno komuniciranje posredstvom masovnih medija, međukulturalnu komunikaciju i politike (u smislu engleskog „policy“) u domenu telekomunikacija (Littlejohn & Foss, 2009: 537). Navedeni autor objašnjava da se predmet istraživanja međunarodnog komuniciranja može identifikovati kroz dvije dimenzije: 1. pravno-političku dimenziju koja se

odnosi na analizu kako odluke i procedure određenih vlada i vladinih institucija utiču na prirodu međunarodnog komuniciranja; 2. kulturna dimenzija koja je fokusirana na relaciju između kulture i međunarodnog komuniciranja (Littlejohn & Foss, 2009).

Ovde je važno istaći da se u savremenoj literaturi često može pronaći da su pojmovi međunarodno i globalno komuniciranje sinonimi. To vidimo i kod autora uvoda u specijalno izadnje časopisa *Journal of International Communication* iz 2008. godine, koji zaključuju da se globalno komuniciranje može pronaći u većem broju radova iz različitih akademskih oblasti kao širi pojam koji obuhvata i međunarodno komuniciranje (Chitty & Rawnsley, 2008: 7–8). Kada se vratimo određenju pojma međunarodnog komuniciranja, važno je reći da je ovaj oblik komunikacione prakse u direktnoj relaciji sa oblastima međunarodnih odnosa i politikologije, a u centru se nalazi nacionalna država kao primarni akter ovog oblika komuniciranja. Drugim riječima, teorije o međunarodnom komuniciranju se uglavnom bave pitanjem interakcije među različitim državama. Ipak postoje i šira shvatanja, koju su ponudili Radojković, Stojković i Vranješ (2015: 23) da je međunarodno komuniciranje proces koji obuhvata ukupnost komunikacionih aktera, odnosa i normi pomoću kojih se, kroz svjetski prostor i vrijeme, duhovne tvorevine prelivaju preko nacionalnih granica. Kada je riječ o teorijama o međunarodnom komuniciranju, Mark Dekosta Alijn (prema Littlejohn & Foss, 2009) identifikuje pet paradigmi u koje ih možemo kategorisati:

1. Teorije internacionalizma – u pitanju je paradigma zasnovana na tehnološkom determinizmu koja je tvrdila da će se u svijetu sve više razvijati demokratski potencijal i poredak kako se akteri međunarodnih odnosa budu više povezivali posredstvom novih tehnologija. Ova paradigma se zasnivala na pretpostavkama da ljudska bića širom svijeta dijele veliki broj osnovnih vrijednosti, bez obzira na kulturno i geografsko porijeklo. Takođe, kao važna pretpostavka u ovoj paradigmi je i postojanje ideje o međunarodnom društvu u kojem preovladava mnjenje usmjereno prema miru i toleranciji. Novije teorije o tome kako će Internet transformisati međunarodno društvo, dijele uglavnom osnovne pretpostavke ove paradigme, odnosno možemo slobodno reći da je rani optimizam u pogledu društvene uloge Interneta kao demijurga novog demokratskog, globalnog i kosmopolitskog

poretka, uglavnom crpio ideje iz ovih teorija. Kao najuticajniji teoretičar u domenu teorija internacionalizma svakako je bio Harold Inis.

2. Marksistička paradigma o međunarodnom komuniciranju se zasniva na pretpostavci da oblik ili način po kojem međunarodni sistem komunicira u suštini predstavlja funkciju određenih modusa ekonomske proizvodnje. Jedan od najpoznatijih autora u domenu ove paradigme je Herbert Šiler u čijoj teoriji o kulturnom imperijalizmu se optužuje razvijena ekonomija SAD kao krivac za neravnotežu u domenu globalnog komuniciranja. Po Šileru država je zamišljena da bude produžetak kapitalističkog projekta, što je omogućilo da se nove tehnologije koriste u svrhu stvaranja viška vrijednosti, umjesto šireg društvenog dobra. Na kraju, Šiler ipak predlaže da bi država trebala koristiti svoju moć da bi regulisala „komunikacionu industriju“ za šire društveno dobro, a ne u korist manjine kapitalista.

3. Teorije reprezentacije pretpostavljaju da bi popularnu kulturu trebalo uzeti ozbiljno u kontekstu pružanja uvida u međunarodne političke odnose. Studije lingvistike i književnosti se mogu iskoristiti za praćenje međunarodnih medija, posebno jer značenja nisu fiksna kategorija, tako da postoji konstantna borba za održavanje dominantne ideologije. Konačno diskurzivne tendencije u popularnim medijima su često ogledalo međunarodnih političkih agendi.

4. Teorije recepcije tvrde da postoji nejednakost kada je riječ o protoku informacija koje stvaraju međunarodni mediji, a razlog pronalaze kroz analizu tekstova, a ne na osnovu kulturnog imperijalizma. Kao ilustrativan primjer je narativni transparentni model autora Skota Roberta Olsona koji je tražio uzroke ogromne popularnosti američke audiovizuelne produkcije širom svijeta. Po ovoj teoriji, američki filmovi i televizijski program su primeri tzv. transparentnih medijskih tekstova zato što ljudi iz različitih kultura mogu lako da dekodiraju njihove poruke. Drugim riječima, transparentni medijski tekstovi koncipirani su tako da sadrže elemente prepoznatljive ljudima širom svijeta. Bez obzira što Olson nije stavio svoju teoriju u kontekst kulturnog imperijalizma, svakako u ovoj teoriji možemo pronaći elemente koji daju dinamiku procesu „amerikanizacije“ širom svijeta.

5. Teorija identiteta je zasnovna na postmodernističkoj intelektualnoj tradiciji koja pretpostavlja da glavne konture formiranja čovjekovog identiteta nisu na liniji klasa, nego novih društvenih pokreta koji su konfigurisani oko pitanja roda, rase, etničke pripadnosti i seksualne orijentacije. Teorije identiteta predlažu značajne promjene u načinu na koji se koncipira međunarodno komuniciranje, posebno što one odbacuju primat nacionalnih država, a fokusiraju se na ulogu aktera ili subjekata ovog oblika komunikacione prakse. Prema njihovom stanovištu, akteri međunarodnog komuniciranja imaju agense koji mogu umanjiti i nadmašiti moć države u ovom procesu. Jedan od najuticajnijih teoretičara u domenu ove paradigme je čuveni Manuel Kastels (Littlejohn & Foss, 2009: 538–541).

Internacionalistička i marksistička paradigma predstavljaju tzv. grand teorije o međunarodnom komuniciranju, jer teže da opišu i omoguće normativna pravila za razumijevanje cijelog sistema međunarodnog komuniciranja. Ostale tri paradigme teže da pronađu tragove za razumijevanje međunarodnog komuniciranja preko specifičnih elemenata u samom komunikativnom procesu. Konkretno, možemo da ustanovimo tendenciju pomjeranja teorija međunarodnog komuniciranja od društvenih nauka prema opštoj humanističkoj perspektivi. Rane internacionalističke i marksističke teorije su težile pozitivističkom pristupu uočavanja stvarnosti međunarodnog društvenog okruženja i mogle su da se zasnivaju na empiriji, ali su izostavile iz istraživanja pitanja identiteta i pogled na međunarodno komuniciranje kao arenu racionalnog izbora (Littlejohn & Foss, 2009).

Ako se vratimo na tezu o transformaciji međunarodnog u globalno komuniciranje, neophodno je da identifikujemo još neke elemente. Kao što je već poznato, prilikom ranijih pokušaja definisanja, većina autora nije polazila od doslovnog prevoda međunarodnog komuniciranja kao „interakcije među narodima“, nego je fokus više bio na državi kao subjektu ovog oblika komunikacione prakse (između ostalog i kako države međusobno komuniciraju), ali i na transnacionalnim preduzećima, nadnacionalnim novinama, državnim RTV programima za inostranstvo, itd. (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 140–141). Iz tog razloga nismo mogli posmatrati građane kao subjekte međunarodnog komuniciranja, koji uspevaju da komuniciraju preko granica nacionalnih država bez kontrole institucija. Prema riječima Branimira Stojkovića (Stojković, 2002: 41), ranije se međunarodno komuniciranje moglo posmatrati

i kao poseban oblik interkulturalnog komuniciranja, koje se dijelilo na službeno (predstavnici različitih društava/država se susreću i komuniciraju *ex officio*) i neslužbeno (pripadnici različitih društava/država susreću se i komuniciraju kao pojedinci ili u ličnom svojstvu), a važno je naglasiti da je u oba slučaja bio nužan fizički susret.

Raspravu o transformaciji međunarodnog u globalno komuniciranje, nastavićemo tezama Pipe Noris i Rolanda Ingleharta (Norris & Inglehart, 2009) koji bilježe da je razvoj ovog oblika komunikacione prakse neraskidivo povezan sa globalizacijom kao multidimenzijalnim procesom slobodnog protoka ideja, kapitala, roba i ljudi preko granica nacionalnih država. Politička dimenzija globalizacije uključuje integraciju država u međunarodne i regionalne organizacije, koju ne treba poistovjećivati sa sličnim procesima „vesternizacije“, „amerikanizacije“ i „modernizacije“. Rezultat bi trebalo da bude stvaranje „kosmopolitske demokratije“ zasnovane na principu da je demokratiju neophodno primjenjivati ne samo u okvirima nacionalnih država, nego i između država, kao i na globalnom nivou (Norris & Inglehart, 2009: 6–8). Da bi potkrijepili navedenu tezu i opisali kako navedeni model demokratije može da se ostvari, Norisova i Inglehart uočavaju da ljudsko društvo sve više živi i komunicira unutar globalne zajednice, ne samo u okvirima vlastitih država. Ovaj oblik interakcije oni su nazvali „kosmopolitsko komuniciranje“. Sličnost kosmopolitskog i našeg koncepta globalnog komuniciranja leži u tome što se oba zasnivaju na mogućnosti praktikovanja međuljudske komunikacije izvan teritorija nacionalnih država posredstvom savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija. Ali, naša vizija globalnog komuniciranja podrazumijeva učešće i velikog broja grupnih i institucionalnih subjekata, dok su se Norisova i Inglehart fokusirali samo na građane kao aktere (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 143).

Kada se vratimo konceptu koji su ponudili Noris i Inglehart, logičan zaključak iz navedenog bio bi da kosmopolitsko komuniciranje može dovesti do uspostavljanja kosmopolitske demokratije, koja bi naposljetku mogla dovesti do kraja nacionalnih država, ili kako tvrdi Entoni Gidens, do remodeliranja savremenih društava, ekonomija, vlada, kao i samog svjetskog poretka (Giddens, 2003: 60–65). Veliki broj autora, tzv. „pro-globalista“, na ovom tragu objašnjavaju da razvoj i primjena informaciono-komunikacionih tehnologija konačno stvara plodno tle za realizaciju ove ideje. Širenje kosmopolitske orijentacije među građanima imalo bi za rezultat povećanje razumjevanja među narodima,

poštovanje navika i običaja drugih kultura, te jačanje povjerenja i tolerancije među ljudima. Sve ovo bi, po očekivanjima navedenih autora, trebalo konačno dovesti do smanjenja parohijalnog osjećanja nacionalne pripadnosti (Norris & Inglehart, 2009: 174). S druge strane, skeptici polaze od činjenice da ne postoji niti jedno empirijsko istraživanje koje bi potvrdilo tezu da proces globalizacije i mogućnost komuniciranja preko granica nacionalnih država može da izgradi kosmopolitsku orijentaciju kod građana širom planete.

3. Globalno komuniciranje i nove tehnologije

Traganje za nastankom globalnog komuniciranja, kroz prizmu razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija, lako može da nas odvuče u bezdan istorijskih događaja koji su pogodovali razvoju tehnika i tehnologija komuniciranja. Ipak nije zgoreg izdvojiti dva događaja koja su ostavila značajan trag u razvoju globalnog komuniciranja. Prvi se odnosi na polaganje transatlanskog telegrafskog kabla sredinom 19. vijeka koji je spojio Veliku Britaniju i SAD, što je pratila i prva razmjena telegrafskih poruka između kraljice Viktorije i predsjednika Džejmsa Bjukenana 1858. godine. Drugi događaj je privukao manju pažnju javnosti, što ne znači da je bio manje bitan za razvoj globalnog komuniciranja. To je svakako povezivanje američke mreže ARPANET i norveške NORSAR 1973. godine, što je jednako važno za istoriju razvoja globalnog komuniciranja kao i postavljanje transatlanskog kabla, jer je Norveška postala prva zemlja koja se povezala na preteču današnjeg Interneta. Navedenim događajima ubrzao se proces povećanja prostorne i smanjivanja vremenske dimenzije međunarodnog komuniciranja, odnosno povećanja brzine prenosa informacija između Evrope i SAD, a kasnije i cijelog svijeta, što je pogodovalo navedenoj transformaciji međunarodnog u globalno komuniciranje. Dakle, nastanak i razvoj Interneta definitivno se može označiti kao tehnološka revolucija, koja nije samo imala efekat na prostornu i vremensku dimenziju međunarodnog komuniciranja, nego je preusmjerila razvoj civilizacije u cjelini. Upravo u tom procesu osnovano tvrdimo da su građani zahvaljujući Internetu postali subjekti globalnog komuniciranja, što je u istoriji civilizacije, najviši stepen koji su pojedinci dosegli na društvenoj skali.

Kada se osvrnemo na efekte spomenute transformacije, primjetićemo da se rasprava na tu temu utemeljuje na dva oprečna stava: 1) Optimističan pogled na efekte karakteristiše potpuna i apologetska opsjednutost dobrim i korisnim do-

stignućima i interakcijama koje je omogućila navedena transformacija, gdje bi konačan rezultat trebao biti stvaranje jedinstvenog svijeta, harmonične svjetske zajednice i globalne kulture, a gdje bi postepeno sve kulturne, etničke, jezičke i ostale nejednakosti s vremenom nestale; 2) Nasuprot prethodnom pogledu nalaze se „pesimisti“ koji kritički preispituju gore navedene tvrdnje i kao glavne efekte transformacije međunarodnog u globalno komuniciranje vide stvaranje i održavanje odnosa dominacije i marginalizacije među državama i dovođenje čitavih nacija, kultura i jezika u stanje potčinjenosti i/ili izrabljivanja (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 39).

Slično piše i autorka Dženi Kidd (Kidd, 2011) koja u raspravi na ovu temu, također polazi od dva suprotna narativa: prvog koji tvrdi da su novi mediji alat demokratije, odnosno mehanizam koji je direktno inkorporiran u ovaj oblik uređenja; i drugog, koji ima suprotan stav, da je u pitanju samo kanal koji omogućava razumijevanje procesa razvoja demokratije, nikako njegov generator. Čak bi se kroz ovaj drugi narativ Internet mogao okarakterisati kao opasan prostor koji ograničava građane, odnosno, stvara od njih amorfnu rulju (Kidd, 2011: 93, 96, 100). Kada je riječ o prvom narativu, prema Kidovoj on je zasnovan na tezi da su savremene informaciono-komunikacione tehnologije omogućile stvaranje Mekluanovog „globalnog sela“, gdje ljudi počinju da se prepoznaju međusobno na osnovu svojih sličnosti, a ne različitosti, što nam olakšava učešće u globalnoj diskusiji na temu od opšte koristi (Kidd, 2011: 96). Na osnovu svega toga Kidova zaključuje da je suština prvog narativa da nove tehnologije omogućavaju svojim korisnicima priliku da nešto urade ili učine, naravno ako imaju motivaciju za to (Kidd, 2011: 97).

S druge strane, kao jedan od argumenata koji ide u prilog drugom narativu uzima se tvrdnja da je onlajn publika skoro jednako raspršena kao i u slučaju tradicionalnih medija, jer uslovno rečeno, ne postoji veća šansa da se glas pojedinca čuje u sajber prostoru jače nego u odnosu na „oflajn“ svijet (Kidd, 2011: 101). Oni koji ipak uspiju da ostvare visok publicitet posredstvom digitalnih medija, nikako nisu reprezentativni da bi se na njihovom primjeru mjerio potencijal svih građana koji komuniciraju u sajber prostoru sa istom intencijom. Takođe, važan je i argument koji Kidova ističe da su u realnom svijetu ideologije i društvene nejednakosti toliko snažno ukorijenjene da je teško uopšte govoriti na temu demokratije i otvorenosti u globalnim razmjerama (Kidd, 2011: 103), a kamo li o tome da novi mediji mogu to izmjeniti. Drugim riječima,

nemoguće je očekivati da savremene informaciono-komunikacione tehnologije promijene svijest građana, da bi oni bili motivisani da posredstvom novih medija mijenjaju poredak u kojem inače žive i kojeg u velikoj mjeri odobravaju. Na kraju, treba uzeti u obzir i činjenicu da prosječni građani na Internetu troše vrijeme na mnogo banalnije stvari (zabava, kocka, pornografija, igre, itd.) od bavljenja političkim temama i mijenjanjem svijeta.

Dva narativa koje je u svom radu opisala Kidova, dvije godine kasnije Robert Mekčesni (McChesney, 2013) razrađuje kao alternativne poglede na ulogu globalne mreže i informaciono-komunikacionih tehnologija u savremenom društvu, razvrstavajući ih u dvije škole koje je nazvao: „Internet obožavaoci“ i „Internet skeptici“, slično navedenom opisu „optimista“ i „pesimista“. Pored toga u savremenoj literaturi možemo pronaći još mnogo sinonima za ove dvije paradigme: Internet optimisti, Internet centristi, sajber optimisti, sajber pesimisti, sajber utopisti, sajber skeptici, Internet entuzijasti, itd., a u daljem tekstu koristićemo nazive „sajber optimisti“ i „sajber pesimisti“.

Istraživajući potencijalne efekte upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija na društvo, Petrović (2013) primjećuje da skoro svakodnevno u medijima možemo pronaći „tehnoskeptične“ tekstove, što bi moglo biti posljedica straha od novih tehnologija. U tom kontekstu ovaj autor pronalazi razloge za nastajanje negativnih predrasuda u kombinaciji inherentnih faktora (urođeni strah od nepoznatog koji je pomješšan sa otporom prema novim tehnologijama; specifičnost Interneta kao nesagledivog fenomena koji prevazilazi sve prethodne tehnologije društvenog opštenja) i proizvedenih faktora (senzacionalistička uloga medija koji zbog povećanja gledanosti ili tiraža insistiraju na „tamnoj“ strani Interneta; empirijski neutemeljeni stavovi različitih autora o društvenorazarajućim posljedicama upotrebe IKT) (Petrović, 2013: 76–77). U tom kontekstu Petrović takođe daje dvije suprostavljene perspektive u odnosu na očekivane posljedice komunikacione upotrebe Interneta – distopijsku i utopijsku perspektivu (Petrović, 2013: 77). Tekstovi koji pripadaju prvoj perspektivi, kao posljedicu vide da Internet: otuđuje, povećava usamljenost, stvara pseudoodnose, fragmentira identitet, stvara zavisnost, podstiče emotivne prevare, ubija zajednicu, kreira pseudozajednice, smanjuje participaciju, podstiče rasne, vjerske i etničke podjele, osiromašuje komunikaciju, smanjuje kvalitet učenja (Petrović, 2013). Druga, utopijska perspektiva pretpostavlja da Internet: povezuje i smanjuje usamljenost, stvara nova prijateljstva, osnažuje identitet, omogućava nove

emotivne veze, vraća zajednicu korijenima, povećava participaciju, prevazilazi rasne, etničke i vjerske podjele, oslobađa komunikaciju, podiže kvalitet učenja (Petrović, 2013: 77). U svojoj studiji Petrović teži ka uravnoteženom stavu, sa blagim naklonom prema drugoj, utopijskoj perspektivi, što je vidljivo iz kritike upućene tzv. sajber pesimistima zbog nedovoljno empirijske utemeljenosti njihovih stavova. Ovaj autor podvlači svoj stav da tehnologija nije osnovni uzrok društvenih promjena, ali da ona svakako kroz širenje svoje upotrebe nije bez značajnog društvenog uticaja (Petrović, 2013: 80). U tom smislu Petrović insistira da odgovor na pitanje zašto je neko otuđen ili usamljen treba potražiti u društvenom okruženju u okviru kojeg se ova stanja javljaju i utvrditi uzročno-posljedične veze, a ne tražiti odgovor a priori u savremenim informaciono-komunikacionim tehnologijama. Naravno, Petrovića ne bismo označili kao apsolutnog sajber optimistu, iz razloga što je ovaj autor više akcenta stavio na kritiku druge krajnosti, odnosno sajber pesimista, nego što je promovisao sajber optimistične stavove koji su ipak eksplicitniji.

U „Enciklopediji društvenih medija i politike“ (*Encyclopedia of Social Media and Politics*) pod odrednicom „Virtuelne kampanje“ (2014) autorka Anastasija Veneti sa Univerzitet u Atini opisuje sajber optimizam kao optimistički pravac u literaturi koji se bavi kompjuterski posredovanom komunikacijom i u kojem se zagovara teza da savremene IKT osnažuju demokratiju podstičući veću građansku participaciju, ohrabruju slobodnu političku konverzaciju, unapređuju interaktivnu razmjenu informacija i smanjuje troškove jer je onlajn politička komunikacija brza, jednostavna i jeftina (Veneti, 2014: 216). Slično u istoj enciklopediji piše i Donatela Selva pod odrednicom „Uticaj na izbore“ gdje objašnjava da sajber optimisti opisuju Internet kao sredstvo sa visokim demokratskim potencijalom jer omogućava pristup informacijama i prostoru da se iznesu različita mišljenja, što omogućava razvoj deliberativnog demokratskog modela koji rezultuje aktivnim učešćem građana u rješavanju problema od javnog značaja (Selva, 2014: 674–675).

Kada se vratimo na Roberta Mekčesnog (McChesney, 2013), on takođe obrazlaže da autori identifikovani kao „sajber optimisti“ kao osnovni argument iznose tvrdnju iz devedesetih godina, kojom se Internet apologetski posmatra kao natprirodna sila koja širi demokratiju, a revolucije u Tunisu i Egiptu, poznatije kao Arapsko proljeće, postale su ključni dokaz da je Internet stvarno tehnologija slobode koja skida „okove“ autoritarnih režima i oslobađa globalne

građane (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 167). Zajednički zaključak „sajber optimista“ je da društveni mediji i IKT omogućavaju umreženim subjektima globalnog komuniciranja toliko moći da oni konačno mogu da naprave svijet po vlastitoj meri. Ova svakako mediocentrična teza koja podsjeća na tehdeterminizam, ne stoji utoliko što se u njoj potpuno zanemaruje društveni kontekst u kome ima mnogo drugih činilaca društvenih promjena pored informaciono-komunikacionih tehnologija. Kao kontra-argument tvrdnji o pokretačkoj ulozi društvenih mreža i IKTa u Arapskom proljeću dali su Radojković, Stojković i Vranješ ističući da je u tom trenutku najviše profitirao od navedenih revolucija, pan-islamski, društveni i politički pokret Muslimanska braća, koji više od 80 godina metodom „odozdo prema gore“ (engl. *bottom-up*) politički djeluje u pravcu osvajanja vlasti u Egiptu i koji su zamalo to i ostvarili da se ponovo nije uključila međunarodni faktor (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 167). Tako da je teško prihvatiti tezu da je tako snažan politički pokret, sa dobrom organizacionom infrastrukturom u arapskom svijetu, zavisio od broja korisnika društvenih mreža, mogućnosti brzog slanja poruka, širenja materijala posredstvom Interneta, broja klikova i lajkova.. posebno ako se uzme da su Muslimanska braća koristila i druge medije u komunikaciji sa svojim pristalicama uključujući i usmenu riječ. Nesporno je da su IKT i društvene mreže odlično poslužile njihovim političkim ciljevima i organizovanju pristalica, ali prevashodno u vidu kanala za komunikaciju, a ne kao uzročnik i pokretač revolucije (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015). Takođe, sporno je i to da li je Arapskim proljećem uopšte izvršena demokratizacija društva u Egiptu i Tunisu, posebno ako znamo da je kasnije uslijedio vojni puč u Egiptu nakon demokratski održanih izbora. S tim bi se složio i Endi Radok koji u svojoj knjizi *Mladi i mediji* kritikuje digitalni aktivizam kao neku vrstu lažne savjesti ističući da se iza Arapskog proljeća krio pokušaj SAD-a da pronađu način da iskoriste društvene mreže kao instrument za sprovođenje spoljne politike, a ne samoinicijativna akcija egipatske omladine (Radok, 2015: 83, 86). Upravo je ovaj argument bio polazna osnova i drugoj paradigmi – sajber pesimistima, da dokažu da savremene informaciono-komunikacione tehnologije ne mogu biti demiurg novih društvenih odnosa.

Autorka Anastasija Veneti ističe da sajber skeptici vjeruju da je Internet precenjen kao medij koji aktivira građane i da je on u suštini samo dopuna tradicionalnoj taktici političkog komuniciranja kada je aktivizam u pitanju.

Odnosno, sajber skeptici u potpunosti sumnjaju da Internet pojačava političku participaciju (Veneti, 2014: 216). Takođe, Donatela Selva piše da sajber pesimisti naglašaju ono što oni nazivaju „tamnom stranom Interneta“, aludirajući čak i na orvelijanski poredak kada opisuju mogućnosti nadzora i opasnost po privatnost subjekata globalnog komuniciranja (Selva, 2014: 674–675). Selva smatra da je danas opšteprihvaćeno i empirijski potvrđeno stanovište da društvene mreže mogu pojačati postojeću političku participaciju kod onih aktivnih građana koji su već prije toga uključeni u javni ili npr. partijski život (Selva, 2014). S druge strane, ovaj iskaz ne dokazuje da društvene mreže mogu biti jedini faktor koji podstiče pasivne građane da se aktiviraju, odnosno da se uključe u npr. određene građanske proteste ako se prije toga nisu direktno identifikovali sa ciljem protesta.

Dakle, kako ističu Radojković, Stojković i Vranješ (2015: 168) „sajber pesimisti“ zagovaraju drugačiji, sociocentrični pristup, u kojem se Internet posmatra prevashodno kao kanal, a ne kao agens demokratizacije u svetu. Kao uticajan „sajber pesimista“ profilisao se Evgeni Morozov, koji u svojoj knjizi iz 2011. godine *Obmane na mreži – tamna strana slobode na Internetu* uvodi nekoliko sintagmi na osnovu kojih objašnjava svoju tvrdnju da se Internet ne može posmatrati kao „demokratsko oružje“ kojim se mogu rušiti autoritarni režimi u svijetu (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 168). Prva sintagma koju Morozov predlaže jeste „Guglova doktrina“ (engl. *The Google Doctrine*) – vjerovanje da tehnologija ima moć oslobađanja potlačenih, a da su kompanije iz Silikonske doline važna karika globalne borbe za slobodu. Ovo stanovište se oslanja na rani entuzijizam deklarisan u dokumentu „Kalifornijska ideologija slobode“ (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015). Ona postulira Internet kao agens rađanja globalnog prosvetiteljstva i to potkrepljuje idejama o autonomiji, decentralizaciji i nemogućnosti kontrole same mreže. Internet će, navodno, ponovo otjelotvoriti elektronsku Agoru u kojoj bi se razvijao diskurs ravnopravnih sagovornika na globalnom nivou (Kamps, 2011).

Naredna sintagma, kojom Morozov uz dozu cinizma kritikuje gledište da Internet može da ubrza razvoj demokratije nudeći univerzalna rješenja za građane od Sijetla do Šangaja, glasi – „Sajber-utopizam“ (engl. *Cyber-utopianism*) (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 168). Morozov tako naziva ubjeđenje u emancipatorsku prirodu onlajn komuniciranja (digitalnog komuniciranja) koje odbija da prizna da postoje i negativne strane ovog oblika komunikacione

prakse (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 168). Sajber-utopisti, kako tvrde Radojković i dr., nisu uspjeli da predvide kako će autoritarne vlade reagovati na uvođenje Interneta u svoje države i previdjeli su mogućnost da možda ti isti diktatori iskoriste Internet u svrhu jačanja kontrole nad stanovništvom, pojačavanje propagandnog djelovanja, cenzure, osavremenjivanja nadzora nad privatnim životom, itd. Naprotiv, oni smatraju da tehnologija može da ojača građanske pokrete u „nedemokratskim“ državama, koji će se nakon decenija potlačenosti mobilisati uz pomoć SMS, Fejsbuka, Tvitera, Vajbera, Skajpa, itd. i konačno progledati i odlučiti se za masovnu pobunu čiji je osnovni cilj uspostavljanje demokratije (Morozov, 2011: xiii, xiv). Pragmatičnu varijantu sajber-utopizma, Morozov naziva „Internet-centrizam“ (engl. *Internet-centrism*), odnosno, sklonost da se sve društveno-političke promjene posmatraju kao posljedica primjene Interneta. Radojković i dr. naglašavaju da ovim konceptom Morozov ističe da za razliku od sajber-utopizma, Internet-centrizam ne predstavlja ideologiju, nego je više orjentisan na akciju uz nuđenje konkretnih rješenja (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 168). Tako dok sajber-utopisti predlažu šta treba da se uradi na putu demokratskih promjena, Internet centristi propisuju kako to treba da se izvede, uz polaznu pretpostavku da Internet može da oblikuje svako društveno-političko okruženje u koje dospije (Morozov, 2011: xvi).

Na sličnom tragu je još jedan uticajan sajber skeptik Malkolm Gledvel koji je sa zapaženim tekstom u listu *Njujorker* u izdanju od 4. oktobra 2010. sa naslovom „Male promjene – Zašto revolucija neće biti tvitovana“ (engl. *Small Change – Why the revolution will not be tweeted*) pokušao da razbije iluzije da su društvene mreže postale demijruzi novih političkih poredaka i to u državama koje se iz zapadne perspektive označavaju kao nedemokratske (Gladwell, 2010). Gledvel u svom tekstu zaključuje da su društvene mreže svakako unaprijedile ljudsku komunikaciju i omogućile određenim socijalnim grupama da se povežu. Nivo tvitovanja, lajkovanja, šerovanja i sl. je omogućio aktivistima da se izraze, ali nije povećao njihovu motivaciju za stvarnim žrtvovanjem u stvarnom svijetu kada je riječ npr. o građanskim protestima ili drugim oblicima realnog aktivizma. Drugim riječima, društvene mreže nemaju taj potencijal, i kao što kaže Gledvel, one omogućavaju aktivistima da se lako izraze, ali im otežavaju da taj izraz stekne bilo kakav uticaj (Gladwell, 2010). Dakle, baš kao što je i Donatela Selva (2014) napisala, ako je neko već angažovan u javnom životu

kroz npr. organizacije civilnog društva, Tviter i Fejsbuk će mu poslužiti kao fantastični alati u procesu ostvarivanja ciljeva. Ali, nikako ne možemo prihvatiti da je tačno da motivacija aktivista proizilazi iz njihovog registrovanja na ove društvene mreže.

Ipak, važno je kritički sagledati oba pristupa, jer kao što je Petrović (2013) rekao, činjenica je da je pravac zaključivanja i kod jednih i kod drugih prilično induktivan. Dakle, empirijski je neprovjerivo da li možemo u ovom kontekstu od pojedinačnog slučaja ili konkretnog primjera izvesti generalni zaključak koji važi na opštem nivou. U tom smislu piše i Robert Mekčesni (McChesney, 2013) koji navodi da odrednice „sajber optimista“ i „sajber pesimista“ imaju izvjesne slabosti. Prvi su na neki način zalučeni oduševljenjem prema kombinaciji tehnologije, IKT uređaja, utopizma, progresa i individualizma koji su suštinski američki proizvod. „Sajber optimisti“ zamišljaju svijet u kojem će biti srušeni svi autoritarni režimi pod udarom novih tehnologija, bez „prljanja ruku“ političkom borbom (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 169). Oni ne predviđaju bilo kakav otpor takvom procesu demokratizacije. Ovaj pravac razmišljanja je još uvijek prilično uticajan, jer je čvrsto ukorjenjen u mejnstrim kulturi i medijima i ima ogroman broj pristalica. Mekčesni smatra da su „sajber pesimisti“ bliže realnosti jer upozoravaju na stvarne i važne probleme, ali kao i kod originalnih antičkih skeptika, njihove vrijednosti su nedovoljno artikulirane a više energije troše na oponiranje nego što razrađuju ozbiljnu alternativu (McChesney, 2013).

Kao što pišu i Radojković i dr. (2015), Karan opet traži sredinu između dva pogleda na društvenu ulogu globalne mreže, smatrajući da Internet treba posmatrati kao nezavisnu varijablu u kontekstu mnogo većih socijalnih i političkih promjena koje su doprinijele demokratskom razvoju pojedinih društava (Curran, 2012: 49). Da bi to potkrijepio, Karan uzima kao primjere dvije tvrdnje koje se danas smatraju prevaziđenim. Prvu tvrdnju, koja kaže da je „Internet grobar diktatura“ oborila je činjenica da je demokratska procedura osvajanja vlasti samo jedan od izvora legitimiteta, i da autoritarne vlade koriste i ostale izvore kao što su ekonomski rast, strah od susjeda, nacionalizam, etnička pripadnost, božija volja, itd. (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 169). Druga je tvrdnja o tome da je „tehnologiji slobode“ bila pogrešna, jer je pretpostavljala da je Internet nemoguće kontrolisati, što današnja saznanja svakako pobijaju (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015). Možemo prihvatiti zaključak da je

Internet svakako podstakao socijalni aktivizam širom svijeta. Međutim, kako ističu Radojković i dr., kada uzmemo u obzir kontekst političkih nezadovoljstava, sve većih političkih manipulacija, nepouzdan globalni pravni poredak, sve češće ograničavanje ljudskih prava i slabljenje značaja demokratskih izbora, ne možemo tvrditi da je Internet revitalizovao demokratiju (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 169). S druge strane, ne možemo da ne primjetimo da su se izvjesne slobode umreženih građana ipak proširile, tako da se istina nalazi negdje na sredini između stavova sajber optimista i sajber pesimista. Ono što je definitivno, upotreba savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija ostvarila je posljedice po društvo i to ne zahvaljujući novim uređajima, nego potrebi i količini upotrebe od strane subjekata globalnog komuniciranja.

4. Povratak međunarodnog komuniciranja

Osnovna dilema kojom se bavimo u ovom radu jeste da li Internet zaozručuje proces gubitka komunikacione suverenosti država ili nova saznanja otvaraju mogućnost povratka komunikacionog suvereniteta posebno u sajber okruženju. Ako se prisjetimo, još je Encenzberger konstatovao da su nacionalni suvereniteti u oblasti komunikacija počeli odumirati počevši od pedesetih godina prošlog vijeka (Encenzberger, 1980: 102). Dakle, nacionalna država je prvo izgubila komunikacioni suverenitet, a zatim je uslijedio gubitak u sve većem broju javnih poslova, počevši od kontrole informacija, sprečavanje ekoloških rizika, ekonomske i vojne integracije, itd. što smo tada konstatovali kao ireverzibilni proces (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 7). Najjednostavnije rečeno, razvojem masovnih medija, države su sve teže uspijevale da spriječe prodor inostranih propagandnih poruka prema njihovim javnostima, a razvoj telekomunikacionih satelita počevši od šezdesetih godina prošlog vijeka uklonio je tada svaku nadu da će države ikada više moći povratiti komunikacioni suverenitet. Pod tim utiskom Mekluan (1971) je svojevremeno konstatovao da čovječanstvo počinje da živi u „globalnom selu“. Telekomunikacioni sateliti su na kraju stvorili situaciju da više svjetski komunikacioni prostor nije mogao biti podjeljen ni na kontinentalne oblasti, a kamo li u okvirima granica nacionalnih država.

Dakle, kao što objašnjavaju i Radojković i dr. (2015) sve veća penetracija informaciono-komunikacionih tehnologija u društveno-politički domen posljednjih decenija XX vijeka uticala je na smanjenje mogućnosti državne kon-

trole nad protokom informacija, kako van granica, tako i unutar, kada je riječ o informacijama koje su dolazile spolja. Slikovit primjer, koji potkrepljuje tezu o gubitku komunikacionog suvereniteta, su slike katastrofe u Černobilu (SSSR) 1986. godine pri kraju Hladnog rata koje je prvi objavio svijetu (uključujući i sovjetsku javnost) francuski komercijalni satelit SPOT 1 (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 142). Stil i Štajn su istakli da je na taj način onemogućen bilo kakav pokušaj prikrivanja ovog događaja koji ujedno predstavlja i prvi primjer globalnog izvještavanja po modelu „breaking news“ (Steel & Stein, 2002: 35; Day, 2014). Sve u svemu, mogućnost kontrole protoka informacija, bez obzira na smjer, u suštini je svedena na minimum, tako da u XXI vijeku i tehnološki najrazvijenije zemlje teško mogu da odgovore na izazove koje pred njih stavljaju subjekti globalnog komuniciranja. S druge strane, nisu sve države zadovoljne ovom činjenicom, posebno ako se uzme u obzir da je posljednjih decenija u njihove granice ušla i digitalna komunikacija koju tek nisu mogli staviti pod kontrolu (ili se bar tako smatra u javnosti), te se iz tog razloga sve jače čuje ideja o potrebi uspostavljanja sajber suvereniteta, što bi se moglo protumačiti kao težnja za ponovnom uspostavom komunikacionog suvereniteta.

Tezu o jačanju sajber suvereniteta najjače zastupa Kina, što je već opisano na drugom mjestu (Vranješ, 2017), a vjetar u leđa ovoj tezi dali su otkrića globalnih uzbunjivača na osnovu kojih je konstatovano da koalicija država na čelu sa SAD masovno nadziru umrežene građane širom svijeta, što je ojačalo argument da razvijene države kakva je Kina trebaju da ojačaju zaštitu kako svog suvereniteta tako i vlastitih građana u sajber prostoru. U istoriji će biti zabilježeno da je najvažniji događaj za ovu temu bio otkriće uzbunjivača Edvarda Snoudena, kompjuterskog stručnjaka i bivšeg zaposlenika američkih bezbjedonosnih agencija CIA (Central Intelligence Agency), DIA (Defense Intelligence Agency) i NSA (National Security Agency), koji je u junu 2013. godine objavio na hiljade povjerljivih dokumenata iz NSA, objelodanivši na taj način preko *Vašington Posta* i *Gardijana*, globalne programe za nadzor komunikacija posredstvom savremenih IKT, koje koriste NSA i „Five Eyes“ obavještajna alijansa u koju su uključeni Australija, Kanada, Novi Zeland, Velika Britanija na čeku sa SAD-om, a u saradnji sa svjetskim kompanijama iz oblasti telekomunikacija i evropskim vladama (Radojković, Stojković & Vranješ, 2015: 171). Kako navodi Elen Nakašima, osnovni Snoudenov motiv za navedeno objelodanjivanje je bilo saznanje da je vlada SAD preko Nacionalne službe bezbjednosti – NSA

izgradila sistem preko kojeg može doslovno da prati sve aktivnosti u sajber prostoru, čime su narušena ljudska prava širom svijeta (Nakashima & Warrick, 2013: 48). Tako je Snouden objelodanio da od 2006. godine NSA sistematski prikuplja „metapodatke“ svih telefonskih poziva ostvarenih na teritoriji SAD: od 2008. godine NSA je angažovana i za nadzor sadržaja e-pošte, internet pretraživanja i „soba za konverzaciju“ (čet rums) stranih državljana ali i državljana SAD, bez obzira da li postoji bilo kakva sumnja da učestvuju u kažnjivim ili terorističkim aktivnostima (Cole, 2015: 77–78); opisao nam je funkcionisanje različitih programa kao što je npr. „Zvezdani vjetar“ (engl. *Stellar Wind*) koji se bavi prikupljanjem metapodatka kompletnog američkog telefonskog i internet saobraćaja; zatim program „Prizma“ koji vrši ekstrakciju sadržaja sa servera kao što su: Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, Paltalk, YouTube, Skype, AOL, Facebook i dr; onda program koji nosi naziv „XKEYSCORE“ predstavlja sistem za dubinsko prikupljanje i analizu obavještajnih podataka sa kompletnog Interneta, itd. (Mills, 2015: 122–126). Svi ovi podaci zajedno govore nam da se teza o demokratskim potencijalima Interneta i te kako nalazi na „klimavim nogama“.

Konačno, na osnovu svega napisanog, možemo da predvidimo dva moguća scenarija razvoja globalnog komuniciranja u budućnosti. Prvi scenario bi se odnosio na nastavak minimalne uloge države u uređivanju globalnog komuniciranja, kao što je danas i zamišljeno i što se manje više ostvaruje posebno pod pritiskom SAD. Tako bi se i u budućnosti nastavilo sa održavanjem postojećeg stanja sa mogućnošću jačanja uloge neprofitnog civilnog sektora u ovom procesu. Ovaj scenario je takođe i u skladu sa optimističnim predviđanjima razvoja Interneta kao demijurga novog kosmopolitskog svjetskog poretka, jer naposljetku država ne bi bila ključni pokretač reformi u sajber okruženju, nego bi to bili tzv. „multistakeholderi“ (engl. *multistakeholder*) odnosno „više zainteresovanih strana“. Tu bi se našli predstavnici civilnog društva, neprofitnog sektora, kompanija, različitih organizacija, pa do samih umreženih građana, a odluke bi se donosile deliberativno na dobrobit globalnog umreženog društva.

Ipak, ako uzmemo u obzir sve informacije koje su globalnoj javnosti predstavili uzbunjivači, posebno Edvard Snouden, smatramo da je minimalna vjerovatnoća da će se razvoj globalnog komuniciranja u bliskoj budućnosti kretati u gore navedenom pravcu, posebno što smo svjedoci izazova i ograničenja koja definitivno ne idu u prilog dugoročnosti ove vizije. Konačno, i subjekti global-

nog komuniciranja sve češće vrše pritisak na nacionalne države da zaštite svoje umrežene građane koji bivaju žrtve različitih oblika kriminala u sajber prostoru, tako da je za očekivati da će uloga država u domenu globalnog komuniciranja u budućnosti biti jača.

Tako dolazimo do drugog scenarija – osnaživanje uloge države u uređivanju sajber prostora. Ovaj scenario zasnovan je na mogućnostima kontrole ovog oblika komunikacione prakse u sajber prostoru. Prije svega, to se odnosi na legislativno uređenje uz podršku državnih institucija, ali ne treba isključiti i tehnološka unapređenja koja bi pratila ovu reformu. Bez obzira što ovaj pravac razvoja *a priori* pretpostavlja ograničavanje sloboda subjekata globalnog komuniciranja, izvjesnost ovog scenarija se zasniva na sve većoj potrebi da se umreženi građani zaštite od već opisanih rizika. Iako je na globalnom planu najdalje stigla Kina koja je doslovno uspostavila nešto što smo na drugom mjestu nazvali „kineskim sajber suverenitetom“ (Vranješ, 2017), ovde ćemo se kratko osvrnuti na primjere iz Velike Britanije kao dokaz da je trend osnaživanja pozicije država u uređivanju sajber prostora prisutan i kod država Zapada.

Već smo ranije pisali (Vranješ, 2017: 104) da je Zakon o istražnim ovlaštenjima stupio na snagu 30. 12. 2016. godine u Velikoj Britaniji, omogućivši britanskoj obavještajnoj zajednici da presreću komunikacije, te prikupljaju i zadržavaju podatke i ostale informacije (*Investigatory Powers Act 2016*, 2016). Već samim usvajanjem ovaj zakon izazvao je mnoštvo kritika britanske javnosti zbog bojazni da bi time bila narušena privatnosti korisnika. Iz zakona proizilazi da su provajderi dužni da vode evidenciju o aktivnostima svojih korisnika i da iz toga nastale metapodatke čuvaju narednih godinu dana. Glin Mudi tvrdi da policijske i druge bezbjednosne agencije u Velikoj Britaniji više nemaju potrebu da traže sudski nalog da bi imali pristup podacima, računarima i mobilnim uređajima građana, nego samo odobrenje nadređenog službenika u svojim agencijama (Moody, 2016). Navedeni zakon izazvao je pažnju i Amnesti Internešenela (*Amnesty International*) koji su u svom izvještaju potvrdili da je navedeni zakon prijatnija za privatnost ali i ostala ljudska prava u Velikoj Britaniji (*Dangerously disproportionate*, 2017). Takođe, u izvještaju se ističe da je dodatna opasnost po ljudska prava i činjenica da za određeno nadzirano lice ne mora da postoji razumna sumnja da je počinilac krivičnog djela ili da će isto počiniti u bliskoj budućnosti (*Dangerously disproportionate*, 2017). Pored ovog primjera, već smo pisali i o aktivnostima parlamentarne Pravne komisije (engl. *Law Commission*)

čiji je zadatak bio da reformiše zakone o službenim tajnama (Vujić, 2017) i koji su predložili britanskoj Vladi da je neophodno uvesti krivično gonjenje svakog pojedinca koji objavi tajni obavještajni ili spoljnopolitički podatak zasnovan na curenju informacija. Dakle, svaki potencijalni uzbunjivač ovim bi bio krivično gonjen, a ako bi „curenje“ informacija išlo od strane određenog državnog službenika, zvaničnika ili zaposlenika u određenoj policijskoj agenciji, zaprijetila bi mu kazna od četrnaest godina zatvora (Hope, 2017).

Svi navedeni primjeri su važni za ovaj rad jer pokazuju da je Velika Britanija ozbiljno zakoračila u pravcu jačanja i uređivanja vlastitog sajber prostora. Iz toga proizilazi i određen paradoks, da zvanično Velika Britanija osuđuje razvoj kineskog modela „sajber suvereniteta“, dok istovremeno pojačava vlastite kapacitete u istom pravcu. To nas navodi na zaključak da i zapadne države rade na ojačavanju vlastitih komunikacionih suvereniteta, prije svega u sajeber sferi, i time bi mogli potpuno da stave pod kontrolu komunikaciju subjekata globalnog komuniciranja. Takve aktivnosti bi definitivno dovele do transformacije globalnog ponovo u međunarodno komuniciranje, što kao hipoteza ostaje za neka buduća istraživanja.

5. Zaključak

Razvoj savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija doveo je do transformacije međunarodnog u globalno komuniciranje i do povećanja broja subjekata ovog oblika komunikacione prakse. Ova preobrazba svakako je izazvala pažnju stručne javnosti u domenu potencijalnih efekata budućeg razvoja na relaciji internet i globalno društvo. Moguća predviđanja u tom pravcu kretala su se od ideje o razvoju globalnog društva neopterećenog kulturnim, jezičkim, nacionalnim, etničkim ili bilo kojim drugim razlikama, pa do ideje o hegemoniji onih razvijenih država koji bi uz tehnologiju širili prema periferiji i vlastiti sistem vrijednosti, kulturne tvorevine i obrasce, ideološke konstrukte budućeg razvoja politike i društva, itd. Otrežnjenje određenih razvijenih država koje ne pripadaju Zapadnom bloku, desilo se otkrivanjem informacija od strane globalnih uzbunjivača u kojima se jasno vidi da je Internet postao platforma ne (samo) za širenje znanja, slobode, zabave, ideja, kulturnih tvorevina, itd, nego i za jačanje kontrole, narušavanja privatnosti, neovlašćenog nadzora, ograničavanja sloboda subjekata globalnog komuniciranja.

To je logično dovelo do izvjesnog nezadovoljstva kod razvijenih država na suprotnom polu od američkog, ali i do ideje da je neophodno pronaći alternativno rješenje. Gašenje Interneta u tim državama nikada nije bilo opcija, ali su zato usmjerili energiju u uspostavljanje određenih ograničenja u pravcu zaštite kako vlastitog suvereniteta tako i građana u virtuelnom prostoru od potencijalnih ugrožavanja, zloupotreba, napada i sl. posebno od država koje manje ili više otvoreno izražavaju na međunarodnom planu određenu dozu neslaganja sa unutrašnjim pitanjima u državama kao što su prvestveno Kina i Ruska Federacija. Tako je Kina izgradila koncept zaštite suvereniteta u virtuelnoj sferi i time postala prva „sajber-suverena država“ u historiji civilizacije. Naravno ovaj koncept naišao je na osudu na Zapadnoj hemisferi, ali i do određenog paradoksa – da su razvijene zapadne države, uz svu kritiku usmjerenu prema Kini, počele i same da legislativno i tehnološki ojačavaju vlastitu poziciju u domenu regulisanja Internet saobraćaja, što smo pokazali na primjeru Velike Britanije.

Kad tome pridodamo činjenicu da na međunarodnoj sceni jačanje „sajber suvereniteta“ zagovaraju i druge države, kao što je Ruska Federacije i države pod njenim uticajem, a uz to nam je poznato kako funkcionišu sistemi kontrole i nadzora na Zapadu, jasno dolazimo do niza pitanja: da li će se ovaj trend nastaviti, kakve bi mogao efekte da izazove na subjekate globalnog komuniciranja, da li će se u buduće dodatno narušavati prava i slobode umreženih građana i konačno – da li dolazi do reverzibilnog procesa – transformacije globalnog ponovo u neki oblik međunarodnog komuniciranja ograničenog virtuelnim-nacionalnim granicama sajber prostora.

Ako bi se ovaj trend nastavio bićemo po svemu sudeći svjedoci umanjenja i nacionalnog „disciplinovanja“ globalnog komuniciranja, što je argument u prilog tezi o ponovnom jačanju komunikacionog suvereniteta. Sve ovo dovodi i do još drugih otvorenih pitanja, posebno kada je riječ o budućoj poziciji građana kao subjekata globalnog komuniciranja, odnosno da li će njihova pozicija, u slučaju ostvarivanja ovog scenarija, biti umanjena, ograničena ili u potpunosti dovedena u pitanje. To naravno ostaje predmet budućih istraživanja.

Literatura

- Chitty, N., & Rawnsley, G. (2008). Introduction. *Journal of International Communication*, 14(2), 5–8.
- Cole, D. (2015). What Should We Do About the Leakers?. In R. Goldfarb (ed.), *After Snowden - Privacy, Secrecy and Security in the Information Age* (pp. 121–140). New York: Thomas Dunne Books, St. Martin's press.
- Curran, J. (2012). Reinterpreting the Internet and Rethinking the Internet. In J. Curran, N. Fenton & D. Freedman (eds.), *Misunderstanding the Internet* (pp. 3–33). London. New York: Routledge.
- Dangerously disproportionate – The Ever-expanding National Security State in Europe (2017). Amnesty International. Posjećeno 28. 4. 2017. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR0153422017ENGLISH.PDF>.
- Day, D. (2014). Shooting the news from low Earth orbit – An interview with Mark E. Brender, Executive Director of the DigitalGlobe Foundation. Posjećeno 29. 7. 2014. URL: <http://www.thespacereview.com/article/2429/1>.
- Encenzberger, H. M. (1980). *Nemačka, Nemačka između ostalog*. Beograd: BIGZ.
- Giddens, A. (2003). The Globalizing of Modernity. In A. McGrew & D. Held (eds.), *The Global Transformations Reader – An Introduction to the Globalization Debate* (2nd ed.) (pp. 60–66). Cambridge: Polity Press.
- Gladwell, M. (2010, 4. oktobar). Small Change – Why the revolution will not be tweeted. *The New Yorker*. Posjećeno 12. 2. 2017. URL: <http://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell>.
- Hope, C. (2017, 2. februar). Exclusive spies and civil servants who leak secrets face 14 years in jail in first overhaul of the Official Secrets Act for 100 years. *The Telegraph*. Posjećeno 29. 4. 2017. URL: <http://www.telegraph.co.uk/>

news/2017/02/02/exclusive-spies-civil-servants-leak-secrets-face-14-years-jail/.

Investigatory Powers Act 2016 (2016). Parliament UK. Posjećeno 12. 1. 2017. URL: <http://services.parliament.uk/bills/2015-16/investigatorypowers.html>.

Kamps, K. (2011). Internet i politika. In A. Zeffass & M. Radojković (eds.), *Menadžment političke komunikacije* (pp. 277–327). Beograd: KAS.

Kidd, J. (2011). Are New Media Democratic?. *Cultural Policy, Criticism and Management Research*, 5, 91-109. Posjećeno 12. 1. 2017. URL: https://culturalpolicyjournal.files.wordpress.com/2011/08/issue5_kidd1.pdf

Littlejohn, S. W., & Foss, K. A. (2009). *Encyclopedia of Communication Theory*. Thousand Oaks. California: Sage Publications.

McChesney, R.W. (2013). *Digital Disconnect – How Capitalism is Turning the Internet Against Democracy*. New York: The New Press.

Makluan, M. (1971). *Poznavanje opština – čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta.

Mills, J. (2015). The Future of Privacy in the Surveillance Age. In R. Goldfarb (ed.), *After Snowden – Privacy, Secrecy and Security in the Information Age* (pp. 191–260). New York: Thomas Dunne Books, St. Martin's press.

Moody, G. (2016, 17. novembar). Why the Investigatory Powers Act is a privacy disaster waiting to happen. *Ars Technica UK*. Posjećeno 14. 1. 2017. URL: <https://arstechnica.co.uk/tech-policy/2016/11/investigatory-powers-act-privacy-disaster-waiting-to-happen>.

Morozov, E. (2011). *The Net Delusions – The Dark Side of Internet Freedom*. New York: PublicAffairs.

Nakashima, E., & Warrick, J. (2013, 14. jul). For NSA chief, terrorist threat drives passion to 'collect it all'. *The Washington Post*. Posjećeno 15. 1. 2016. URL: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/for-nsa-chief-terrorist-threat-drives-passion-to-collect-it-all/2013/07/14/3d26ef80-ea49-11e2-a301-ea5a8116d211_story.html?utm_term=.b0f5dff106d7.

- Norris, P., & Inglehart, R. (2009). *Cosmopolitan Communications – Cultural Diversity in a Globalized World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petrović, D. (2013). *Društvenost u doba interneta*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Radojković, M., Stojković, B., & Vranješ, A. (2015). *Međunarodno komuniciranje u informacionom društvu*. Beograd: Clio.
- Rubin, R., Rubin, A., Haridakis, P., & Piele, L. (2010). *Communication Research – Strategies and Sources* (7th ed.). Boston: Wadsworth
- Selva, D. (2014). Influence on Elections. In K. Harvey (ed.), *Encyclopedia of Social Media and Politics*. London: Sage.
- Steel, C., & Stein, A. (2002). Communications Revolutions and International Relations. In J. E. Allison (ed.), *Technology, Development and Democracy – International Conflict and Cooperation in the Information Age* (pp. 25–54). Albany: State University of New York Press.
- Stojković, B. (2002). *Identitet i komunikacija*. Beograd: Čigoja.
- Veneti, A. (2014). Campaigns, Virtual. In K. Harvey (ed.), *Encyclopedia of Social Media and Politics*. London: Sage.
- Vranješ, A. (2017). Internet suverenitet sa kineskim karakteristikama. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 11(18), 99–120.
- Vujić, Lj. (2017, 13. februar). Udar Londona na novinare i uzbunjivače. *Politika*. Posjećeno 28. 4. 2017. URL: <http://www.politika.rs/sr/clanak/374220/Udar-Londona-na-novinare-i-uzbunjivace>.

Aleksandar Vranješ
University of Banja Luka, Faculty of Political Sciences,
Bosnia and Herzegovina

FROM INTERNATIONAL TO GLOBAL COMMUNICATION AND BACK

***Abstract:** The transformation of the international to global communication is over, and its effects are still in the focus of the experts in this field. Modern information and communication technologies, as the primary agent of these transformation, have enabled the expansion of the number of subjects of this form of communication practice. For the first time in the history of mankind, citizens have become actors of both international and global communication, under the condition that they have a right gadget for Internet access, digital literacy, and need and motive to communicate across the borders of national states. Hence, a public debate was opened among the experts in this field as to whether this transformation would lead to a new global order based on the cosmopolitan ideas or to the increase of hegemony, exploitation, subordination from center to periphery. The discovers from the global whistleblowers have given strong arguments to the advocates of this second, "pessimistic" perspective of the development of global communication, opening up a completely new question – whether in the future the states will strive to achieve the so-called cyber or internet sovereignty. In the case that the state's position would be strengthened in the domain of the digital communication regulations, and also in the domain of the restriction and protection of its own communication sovereignty in the online sphere, it is possible that in the near future we will witness the reversible process of the return of international communication. In that case, the states will again play a primary role as subjects of the global communications and the position of citizens could be either reduced, limited or fully negated, which is the main topic of this paper.*

***Key words:** international communication, global communication, transformation, information-communication technology, internet, citizens*